

הסיכום והניתוח ממערכי השיעור לפרק שירת ביאליק.

כתב וערך: המורה אלי פררה

לא זכיתי באור מן-ההפקר / ח.נ. ביאליק

לא זכיתי באור מן-ההפקר, אף לא-בא לי בירשה מאבי, כי מסלעי נצורי *נקרתיו ונצבתיו מלכבי.

(*ההפקר – שטח הרבים; ללא בעלות)

(*נקרתיו – לנקר: לחצוב, לחורר; לחטט)

ניצוץ אחד ב*צור לבי מסתתר, ניצוץ קטן - אך כלו שלי הוא, לא שאלתיו מאיש, לא גנבתיו - כי ממני ובי הוא.

(*צור – סלע, ובהשאלה מקור לבו)

ותחת פטיש צרותי הגדולות כי תפוצץ לכבי, *צור-עזי, זה הניצוץ עף, *נתז אל-עיני, ומעיני - לתרוזי.

(*צור-עזי – בהשאלה: מקור מבצרו, הלב היוצר)

(*נתז – עף בכוח, "שפריץ")

ומתרוזי תמלט ללבכם, ובאור אשכם הצתיו, תעלם, ונאנכי *בחלבי ובדמי את הבערה אשלם.

(*בחלבי – חלב: שומן, זה שנשרף בהעלאת הקורבן)

זהו שיר ארס-פואטי (שיר, בו המשורר מתייחס אל שירתו, ו/או יחס הקוראים אל שירתו). בשיר זה הדובר מתייחס אל כישרון הכתיבה ואל עצמו כצור (סלע) שממנו יוצא הניצוץ, ומהניצוץ אל השיר. עד כה למדנו על שני שירי ארס-פואטי: "ספר שירי" לרחל, "עם אלי הנפח" לאצ"ג, ובשלישית, שירו של ביאליק: "לא זכיתי באור מן ההפקר". בשיר זה, יש התייחסות אמיתית ותיאור מוחשי "איך שיר נולד" וכן התייחסות אל הקוראים בפניה ישירה אליהם: "ומתרוזי תמלט ללבכם". בראשית השיר הדובר יוצא במעין "הצהרת-הון". הוא מעיד על עצמו שהניצוץ הזה שנמצא אצלו, הוא קיים בו ומתממש בזכות עצמו ולא מחסדו של מישהו. הוא "הרוויח אותו ביושר ובעבודה קשה." *האני-הדובר מונה ארבע דרכים, בדרך השלילה: איך הניצוץ לא הגיע אליו, כדי להמחיש את הבעלות הבלבדית של הדובר לניצוץ הזה:

- הוא לא שאל אותו מאיש (בכוונה משתמש בפועל "לשאול" כי בהשאלה אתה מחזיר את ערך הדבר שלקחת, בשונה מהלוואה. הלוואה אתה חייב להחזיר רק את ערכו של החפץ, או ערכם של הכספים שלוית ולא את החפץ עצמו או את המטבעות והשטרות עצמן שלוית).
- הוא לא מצא את זה "בשטח הפקר" (השימוש בביטוי הזה לקוח מהמקורות התלמודיים, "שטח הפקר" הוא שטח פתוח, חסר בעלות, אשר כל אדם יכול ליהנות ממנו).

- הוא לא קיבל את זה בירושה מאביו. כל ירושה, גם אם ולמרות ערכה הגדול, בסופו של דבר היא לא מזוהה כשייכות מקורית אישית של היורש, אלא דבר שהגיע אליו בחסד היותו הבן של... ולא מכוח עצמו ובזכות עצמו.
- הוא לא גנב אותה מאיש. המסר כאן ברור; דבר-הגניבה כמובן לא שייכת לגנב, והיא חייבת להיות מוחזרת לבעליה. הגנב משלם את הגניבה אם נתפס ומחזירה לבעליה, וגם נענש על-כך.

בחלק השני של השיר מתגלית אומנותו השירית והגדולה של ביאליק; הוא יוצר תמונה ציורית מטפורית במילים. אומנות הקונקרטיזציה (ההמחשה) באה לידי ביטוי בשיר הזה. הוא מתאר את תהליך היצירה של השיר תוך כדי ביטוי-עז של מלאכת החציבה, כלומר פעולה פיזית קשה: מצד אחד, לב וסלע, ומצד שני פטיש שהוא "צור ליב" (סלע = לב), ואח"כ באים ביטויים כמו "נקרתיו", "חצבתיו", "פטיש צרותיי". מלאכת השיר ע"פ ביאליק היא קשה. הניצוץ נמצא בתוך הסלע. "פטיש הצרות" כמטאפורה, נוחת על הסלע בעוצמה. הניצוץ עף אל העין, ומחעיץ אל החרוז, אל השירה. זוהי *מיטונימיה שירית טיפוסית של ביאליק המתאר את תהליך יצירת השיר בהמחשת הפרטים הקטנים המייצגים את מלאכת יצירת השיר, המובעת בכותרת השיר. הניצוץ הוא פשרון הכתיבה שלו. הוא קטן וכולו שלו הוא!: "ניצוץ אֶחָד בְּצוּר לְבִי מִסְתַּפֵּר, נִיצוּץ קָטָן – אֵךְ בְּלוּ שְׁלִי הוּא". פטיש הצרות, והסלע הוא צור עוזו, זה הלב היחיד שממנו הוא מזין את שירתו. שם גם נמצא ומסתתר הניצוץ, זהו אותו כשרון הכתיבה והשירה שלו. גם בשיר זה מתקיים התהליך של *שיר מתהפך, כי בסוף השיר מסתבר שהנושא הוא יחס הקוראים אל שירתו ויחס הדובר אל הקוראים. יש בשיר תחושה קשה שמעוררת התנגדות, מפני שהביטוי השירי מפנה אצבע מאשימה אל הקוראים, כאילו הם האשמים בסבלו של המשורר. (*שיר מתהפך ראה במונחים לשירה בספר) – (*מיטונימיה – כנ"ל)

ביאליק משתמש בביטוי קשה הלקוח מעולם העלאת הקורבנות: הקורבן המועלה ל-ה' מתרצה ומתקבל כאשר השומן והדם נשרפים, כלומר: הקוראים קולטים את השירה ונהנים ממנה: "וּמְתַרְוֵי יִתְמַלֵּט לְלִבְכֶם, וּבְאוֹר אֶשְׁכֶם הַצִּתִּיו, יִתְעַלֵּם". ואילו הוא, המשורר, משלם על מזבח נהנתנותם של הקוראים, את חלבו ודמו, כקורבן המעולה לעולה, לרצות אותם, כמו שְׁמֹרְצִים את האל ע"י הקרבת קורבנות. החרוז והשירה עוברים דרך ליבם של הקוראים, הם נהנים משירתו ומחרוזיו, אבל הם, הקוראים, עוברים הלאה: אינם מעריכים את קורבנו של המשורר, ועל כן: "בְּחֶלְבִי וּבְכַמִּי אֶת הַבְּעֵרָה אֲשַׁלֵּם", כלומר: רק ע"י הקרבתו של דמו וחלבו, גופו ונפשו של המשורר הקורבן, שירתו מתקבלת ועוברת אל הקוראים. אמירה לא קלה...

דרכי העיצוב בשיר :

- א. ההצהרה, בדרך השלילה, על הקנין האישי שלו את הניצוץ, כשרון ויכולת כתיבת השירים : לא זכיתי בו מן ההפקר, לא שאלתי, לא קבלתי אותו בירושה ולא גנבתי. ארבעת הביטויים האלה – מכנה משוף להם ; ארבעתם מבטאים קנין, או שייכות לא מקורית משל האדם עצמו. הזכיה מן ההפקר, ההשאלה, הירושה והגנבה, כולם באים לאדם ממקורות זרים, שאדם זוכה בהם ולא יוצאים ונוצרים ממנו.
- ב. תיאור מוחשי של תהליך יצירת שיר : "איך שיר נולד" : סלע+פטיש-צרות, בתווך הניצוץ. והתוצאה בלתי נמנעת--> הסלע, הלב, מתפוצץ, הניצוץ עף וניתז אל העין וממנה אל החרוז.
- ג. המוטיבים : צור-עוזי, הניצוץ המסתתר בלב, פטיש הצרות, העין והחרוז ובעירת החלב והדם.
- ד. שיר מתהפך בבית האחרון : הפניה אל הקוראים, כמו בשירה של רחל "ספר שירי" שם נאמר : "ואת תוגתו של הלב הכורע, יד-כל במנוחה תמשש", אלא שהפניה כאן היא יותר בוטה וישירה,

מעין הטחת אשמה כלפי הקוראים, שבגינם הוא משלם את הבערה בחלב ובדם. החרוז מתמלט ללבם של הקוראים ו"נעלם" בהם, והוא, הדובר, נשאר עם הבערה והתשלום.
ה. **ארמז מקראי**, הלקוח מעולם סדר העלאת קורבנות. הקורבן מתרצה כאשר החלב והדם נשרפים באש ועשנם עולה השמימה.

אתר התפוחים